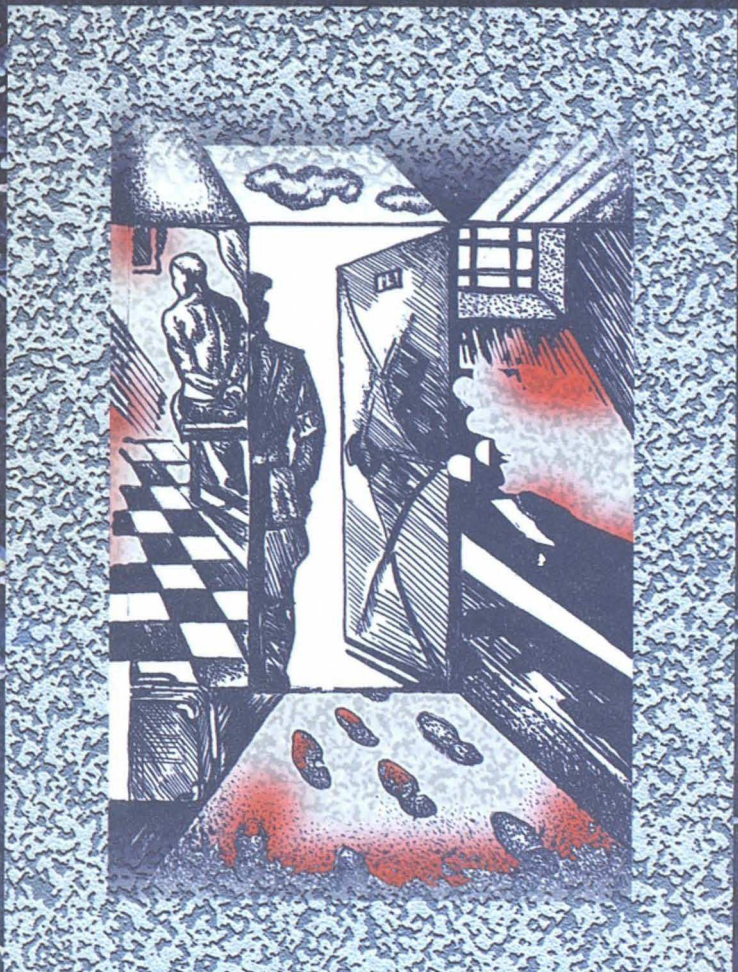

Әгі қазақ прозасы

СЕЙІТҚҰЛ ОСПАНОВ

ҚҰЛДАР КӨТЕРІЛІСІ

ХИКАЯТТАР, ӘНГІМЕЛЕР, СЫҚАҚ ӘНГІМЕЛЕР,
ЖАЗУШЫНЫҢ ҚОЛЫН ДӘПТЕРІНЕН

қазіргі қазақ прозасы

СЕЙІТҚҰЛ ОСПАНОВ

ҚҰЛДАР КӨТЕРІЛІСІ

ХИКАЯТТАР, ӘНГІМЕЛЕР,
СЫҚАК ӘНГІМЕЛЕР,
ЖАЗУШЫНЫҢ ҚОЛЫН
ДӨПТЕРШЕН

Алматы
"Жазушы"
2005

Қазақстан Республикасы Мәдениет, ақпарат және спорт министрлігінің бағдарламасы бойынша шығарылды

Оспанов. С.

О78 Құлдар көтерілісі. Хикаяттар, өңгімелер, сықақ өңгімелер, жазушының қойын дәптерінен.— Алматы: Жазушы, 2005.— 216 бет.

ISBN 9965-764-10-7

Талантты жазушының бұл кітабына мерзімді баспасөз беттерінде ішінара жарияланса да, көзі тірі кезінде жеке жинақ болып жарық көріп үлгермеген жаңа туындылары — “Туған жердің топырағы”, “Құлдар көтерілісі” хикаяттары мен өңгімелері, қойын дәптер беттеріндегі сыр-жазбалары енгізіліп отыр.

Қаламгердің әдеби мұрасы оқырман қауымды бейтарап қалдырмайды деп сенеміз.

О 4702250201-046
402 (05)–05

ББК 84 Қаз 7-5

ISBN 9965-764-10-7

© С. Оспанов, 2005

© “Жазушы” баспасы, 2005

ХИКАЯТТАР

ТУҒАН ЖЕРДІҢ ТОПЫРАҒЫ

Аракідік саябыр, тыныш мезеттерін, кикілжің, дүрдараз, қырғи-қабак сәттерін қоса есептегенде, атышулы бұл соғыс аттай екі айға созылды. Бірақ, бір қызығы, бұл соғысты біреу біліп, біреу білмеді десе де болады. Өйткені ол құмда, айдалада алақандай ауылдың аясында өтті. Сол себепті де ол тарих оқулығына енбеді. Газет-журналдардың бірде-біреуінде де жазылмады. Радиодан майданның соңғы хабарлары секілді берілген жоқ. Теледидардан да көрсетпеді. Ал біз үшін бұл үлкен соғыс еді... Біз қақ ортасында болдық. “Соғысқа” екі жақтан ұзын саны қырық қаралы “сарбаз” қатысты. Қару-жарақтың неше түрі болды. Қолдан жасалған ағаш автомат, сояу жыңғыл — найза, қалқандар — қазан, кострюльдердің қақпақтары, шай жәшіктің жұқа фанерлері, құм түйілген жұдырықтай шүберек гранаталар, торғай ататын ашатаяқ рогатқалар — бөрі-бөрі бар. Сарыбұлақтың (біздің ауылдың аты) “батырларының” сондағы қас дұшпанымыз — қыбырлаған тірі жан атаулыны жалаңдаған қайқы қылышымен қынадай қырған, Отырарды ойран қылған моңғол-татарлар да, жалпақ елді жайлауынан қуып “Ақ табан, Алқакол сұламаға” ұшыратқан қыл бұрымды, қысық қоз жонғарлар да емес, кәдімгі тілі, діні, түрі, қаны бір, баяғыда айлапат ашаршылық кезінде бір жапырақ нан іздеп тоз-тоз болып бас сауғалап іргесі бүтін тоқ қарақалпақ жеріне ауып, содан онда өзек жалғап, адам қатарына қосылып, түтін түтетіп, ұрпақ өрбітіп, есін жиып, кейін араға ықылым уақыт салып, ата жұртына қайта оралған осы ауылдың байырғы көне көз адамдарының өздеріміз секілді қара домалақ балалары еді. Қайта қуанып, құшақ жая қарсы алудың орынына, неге екені белгісіз, әп дегеннен жұлдызымыз жараспады. Неге басымыз піспеді. Не жетпеді? Жоқ жерден әлдебір жау тауып алып тыныш жүрмейтін жаман әдетіміз бе әлде балалығымыз ба? Білмейміз...

Бір ғажабы, бұл “соғыс” ауылдың күнделікті бейбіт тіршілігінің зәредей де шырқын бұзған жоқ. Ешкімге қайғы-қасірет әкелмеді. Ешкім де қара жамылып, қара қағаз алмады... Бәлкім бұл балалар соғысы болғандықтан да шығар... Әйтпесе үлкен адамдар соғысса белгілі ғой, дүние асты-үстіне келеді, олар ойнамайды, үлкен адамдардың ойыны басқаша... Дегенмен ертегілерде айтыла беретіндей, не керек, ақыр аяғы жақсылықпен тәмамдалды. Ешкім де жеңбеді. Ешкім де жеңілмеді... Бір-екі ауызбен айтқанда, осындай. Әйтседе соғыстың аты соғыс қой. Талай-талай оқиғаларды бастан кешірдік... Есіме түсірейінші, қалай болып еді өзі...

Шаңқай тал түс. Тіршілік белгісін білдіріп, бетке лүп етіп соғатын жел жоқ. Жерді майдай шыжғырған шартабақ күн желдің де қанатын қырқып тастаған секілді. Ауа от. Дала қалың тон киіп, ыстықтап үстінен шеше алмай, ауыр мүлгіп тұр. Мен төрде құрақ корпешенің үстінде әрі аунап, бері аунап, пысынап жатырмын. Киіз үйдің түндігі тастай жабық. Үйдің колеңке бетінің туырлығының етегі түрік, саңылау. Шидің түп жағы сәл сырылған. Есік қаусырылған. Тып-тыныш. Тіпті әшейінде ызындап ән салып маза бермейтін шыбындар да қалжырап, қоз шырымын алғандай, сыбысы шықпайды. Апам мен әжем әлдене деп күбір-күбір екеуара әңгімелесіп жатыр. Апам: “Иә, иә...” — деп әлсін-әлсін қалғып кетеді. Әжем ондайда: “Келін, тындапатсың ба?” — деп иығынан түртіп оятып алады. Мен әбден зеріктім. Ішім толды. Басың көпшікке тиген бойында мысықша ныр ете қалмағасын, қиын... Ерігіп шаңырақтың күлдіреуішіне тығылған уықтарды санадым. Бір, екі, үш, отыз, елу бес, тоқсан сегіз, жүз он... Сосын керегенің көздерін есептедім. Өстіп біраз уақыт өтті білем, бір кезде тың тындап, құлағымды тігіп едім — әжем мен апамның күбір-сыбыры естілмеді. Сап тыйылған... Бұл олардың шаршап қалғып кеткені. Алақай! Манадан бері менің күткенім де осы ғой. Дегенмен бөрікті аспанға атып, қол шапалақтауға әлі ерте. Ойткені әжем сергек. Құс ұйқылы. Көзі ұйқыда болғанмен, құлағы ояу. Болар-болмас тықырдан дереу басын көтеріп алады. Өте қаупті! “Барлау” жасап керейін деп өп-отірік су ішпекші болып (шөлдемесем де) орынымнан еппен тұрып, босағадағы керегенің басынан ақ қолбақырашты алып, шкафтың түбіндегі шелекке балықша шолп еткіздім де, суды әдейі сорп-сорп іштім. Жоқ, білмеді. Ешқандай естімеді. Әйтпесе әжем: “Серікжан, түйе құсап сораптамай ішсеңші”, — дер еді ғой.

Сірә, қатты ұйқтап кеткен. Күнде осы. Екеуі: “Құдайдың ми айналған мынадай ыстығында далада қаңғыма, басыңа күн өтеді, үйде демал”, — деп тыпыр еткізбей жатқызып қояды. Бірақ, өкінішке қарай, еңбектері еш. Өйткені менен бұрын өздері қалғып кетеді. Мен екеуін тас қып ұйқтатып тастаймын да далаға зып беремін...

Міне, бүгін де сәті түсті. Есікті сықырлатпай жәймен ашып, сыртқа шықтым. Үйдің бір тұтам ыстық коленцесінде көзін жұмып, тілі сала құлаш салақтап жатқан Ақтос бірдеңеден құр қалатындай атып тұрып, құйрығын бұлғаңдатып, соңымнан ерді. Мен даланы майдай шығғырған мынадай тал түсте қайда барушы ем, әрине, суға — сарқырап аққан бұлаққа барам ғой. Келсем, бұлақтың басы — өзім секілді “түрмеден қашқан” қаптаған бала. У-шу. Мәз-мейрам. Күннің ыстығы жырларында жоқ. Қақаған ақ шұнақ боранда далада ит пен бала құтырады деуші еді апам. Ол рас. Мен шіліңгір шілдеде де дәл солай дер ем. Ақ мәйкімді жүре шешіп, жүгірген күйімде сарқырап аққан биік ақ тұрбаның астындағы айналасы дөңгелектене таспен өрілген, цементпен сыланған қазан-астауға — кәтләбанға (ауылда осылай дейміз) күмп беріп сүңгітім де кеттім. Ой-хой. Жанның рақаты. Шіркін, бұлақ болмаса қайтер ек. Ондағы күнімізді коз алдыма елестете алмаймын... Қазанның күйесіндей қап-қара боп кететін шығармыз. Біздің ауыл екінші Африкаға айналады ғой. Там-там ұрамыз. Құрысыншы. Осы күніміз жақсы. Құлағыма су кіріп кетті. Кәтләбаннан сыртқа шықтым да, қос алақаныммен екі құлағымды басып, жалғыз аяқтап секірдім:

Ақ көбелек,
Көк көбелек,
Құлағымның суып төк!

Ауылда балалар құлағына су кіріп кеткенде осылай деп әндетеді. Қайырымды көбелектер көмектесті. Құлағым шырадай ашылды.

Кенет алыстан талып әлсіз бір гүріл естілді. Тәмам бала айдау қара жол алқымын төсеп жатқан күнгеі беттегі жусанды төбеге жалт қарадық. Төбенің үстінен қи домалақтайтын қара қоңыз құсап екі машина көрінді. Іле-шала айдау қара жолды ауыр дүрсілдетіп, ауру адамша ыңыранған күйі көк ала түгінін будақтатып екеуі бұлақтың дәл түбіне кеп тоқтады. Әлден уақытқа дейін тымырсық, қапырық ауада қою ақ борық шаң кілкіді. Біраздан соң сейілді. Сол-ақ екен машиналардың

есіктері сарт-сұрт ашылды. Тұмсығы озықтау тұрған бірінші машинаның кабинасынан ұзын бойлы шал мен қолында емізулі баласы бар кішентай ақ құба келіншек түсті. Екінші машинаның кабинасынан ақ жаулықты екі әже шықты. Өздері бір жаққа көшіп бара жатқанға үксайды. Қораптарының үстінде ұзақ, алыс жолға лайықталып пәттеленіп орнықты, нық тиелген киіз үйдің жабдық-жиһаздары: шаңырақ, кереге, уық, қазан-аяқ... Жүк айқыш-үйқыш арқанмен тартылған-таңылған. Шоферлардың бастарында ала тақия, сақал-мұрттары қаулап өсіп кеткен. Жүктің арасынан ұядағы құстың балапандары секілді үлкенді-кішілі он шақты бала қылқиып бой көрсетті. Орталарында бір-екі ересек кісі бар. Шаштары ақ үрпек шаң, коздері ғана жылтыраған балалар алдыңғы машинадан түскен шалдан:

— Ата, қайда келдік?— деп сұрады.

Шал сәлдесін шешіп, тершіген бет-аузын сұрткіштеп:

— Сарыбұлақ қой бұл, құлындарым,— деді еміреніп.

Сол-ақ екен, балалар сиқырлы сөз естігендей естері кетіп, қолдарын шапалақтап, айқайға басты:

— Алақай! Ауылымызға келдік!

Біз аң-таңбыз. Бұлақтан су ішіп, шолдерін басуға тоқтаған жол үстіндегі коп жолаушылардың бірі шығар десек... Бұлар кімдер өзі? Ешқайсысының бет-жүзі таныс емес. Қызық. Ал олар “ауылға келдік” деп алақандарын шапалақтап жатыр. Аты жоқ, жөні жоқ, дәй даладағы әлдекімдердің келе сала өз ауылыңды бауырына тартып, меніңкітеп алғаны бір түрлі екен. Ау, бұл біздің ауыл емес пе? Ботен адамдардың баса-коктеп иеленуге қандай қақысы бар? Оз басым, неге екені белгісіз, қызғанып кеттім. Лықсып көмейіме әлдене тығылды. Ыза ма, ашу ма — ашы бірдеңе.

Мейлі, кім болса, ол болсын, салт бойынша жасы үлкен кісілерге сәлем беру парыз. Біз жапырлап қарттарға қолымызды ала ұмтылдық:

— Асалаумаәликум, ата.

— Сәлем бердік, әже.

Шал өз-өзіне ие бола алмай, кемсеңдеп қоя берді.

— Көп жасаңдар, қарақтарым. Аман-есен барсыңдар ма? Ауыл-елдерің тыныштық па?

Біз не дерімізді білмей, қипалақтап төмен қарадық. Ол бізбен бармақтай балалармен осыншалықты көңіл бөліп амандасады деп кім ойлаған...

— Аманбыз... Тыныштық... — Естілер-естілмес еріндерімізді жыбырлаттық.

Ол біздің Құдайдан сұрап алғандай бұл бір ауыз сараң құрғақ сөзіміздің өзін желге ұшырмады.

— Одан артық не керек... — деді күрсініп. Жол соғып шаршап-шалдыққанына қарамастан бір-бірлеп кәмпит үлестіргендей ыстық алақанымен басымыздан сипап, кеберсіген ерінімен маңдайымыздан сүйіп шықты. Сосын үлкен бір іс тындырып тастағандай, “uh” деп терең демін алды. — Мынау сендердің жәудіреген көздеріңді де көретін күн бар екен-ау. Құдай бұған жеткізгеніне де шүкір. Көксеу арман көкіректе шемен болып кетсе қайтер ек...

Бұдан соң шеткері шығып, тізерлеп отырды да, намаз оқығандай еңкейіп, тәу етіп маңдайын жерге үш рет иіскетті. Біздің көзіміз атыздай болды. Мұнысы несі? Қызық. Бет-ауызын, аппақ сақалын шаң қапты, шөп-шалам жабысты. Қайбір таза жер дейсің. Малдың аяғының асты... Ал оның тіпті жұртпен ісі жоқ. Қаннен-қаперсіз. Ешқандай ыңғайсызданбады. Құдды далада жалғыз өзі тұрғандай. Күбір-күбір сөйледі:

— Қайран, атажұрт. Нелер заман өтпеді.. Табаным қайта тиіп тұр... — Қалтасынан жұмыртқаның көлеміндей бір түйіншекті алды. Ауызын шешіп, ішіндегісін жерге төкті. Бұл не? Кәделі бірдеңе ме? Сөйтсек, кәдімгі күм. — Міне. топырағыңды топырағыңа әкеп қостым. Бір уыс жетімегіңді іздеген шығарсың талай..

Түсінсем бұйырмасын. Бұл қызық шал болды. Топырақты топырақ іздей ме екен? Әлде емдік қасиеті бар ма? Дәрі ме? Не көп — құм көп...

Қызық шал бетін сипалап топыраққа бата берді де, өзі түскен машинаға қарай мойынын бұрып:

— Бибіжамал, мына балаларға базарлық бер!— деп айқайлады.

Біз бұл жақсы сөзді естіп қуанып кеттік. Сөзінің аяғын күтпей-ақ топырлап машинаның қасына жетіп бардық. Ақ кимешекті бір әже кабинадан жарты қап әлденені жерге түсірді. Ауызын ашты: түрінің өзі тіл үйретін өрік, мейіз, жиде.

— Айналайындар, көне, бері келіндер. Бұл базарлықты сендерге деп қанша жыл сақтадық...

Уыстап алақанымызға салып бере бастады. Бізге көзіміз жайнап, ауызымыз бұлтындап рақат болып қалды. Құдды аяқ астынан аспаннан жеміс-жидек жауғандай.

Осы екі арада машинаның үстіндегі балалар үсті-бастарын қаққылап, секіріп жерге түсе бастады. Дені біз құралпы. Тек екеуінің ғана бойы сырықтай серейген, сіро, өзгелеріне қарағанда, ересектеу. Тайыншадай бір копек ит ырғыды төмен қарай. Жүнді барақ, қасқыр алатын ит. Аяғы жуан, табаны кеседей. Жардан құлайтындай әдеттегі сақтығына басып, жерге түсуге қорқасоқтап бір ақ мысық әңдете нәзік мияулады борттың жиегінен. Бағанадан бері бұлақтың басындағы көрініске жалқаулана қаран, ештеңенің мәнісіне түсінбей тұрған ауылдың иттері ботен “туысқандарын” көріп, не қуанғаны, не жатырқағаны белгісіз, үзік-үзік әуп-әуп үрді. Айнала азан-қазан болды да кетті. Тапа тал түстегі бұл базар, у-шу тәтті ұйқыларын шайдай ашып, мазаларын қашырды ма, бұлақтың басына Әли, Беріш, Қартбай, Бегалы аталар келді. Олар әлгі “жер иіскеген” диуана шалды біледі екен, жағалай жамыраса құшақтасып, шұрқырай көрісті. Тіпті бұрыннан етене жақын адамдар секілді. Бір-бірін тосырқамады.

— Оу, Табынбаймысың?

— Енді кім деп ендер.. Қартайғанда үрім-бұтағымды ертіп, қайта оралып отырмын..

Қартбай ата козіне жас алды.

— Әй, асыл затым-ай, түбі бір соқтың ба... Ит тойған жеріне, азамат туған жеріне деген. Көш құтты болсын.

— Әумиін. Айтқаның келсін. Туған топырақтың тұз-дәмі айдады ғой..

— Бәрекел-де.

— Құдай енді ол зобаланды балалардың басына салмасын. Біз асарымызды асадық, жасарымызды жасадық. Не көрмедік бұл қамшының сабындай қысқа ғұмырда.

— Соз-ақ. Ау, бұлақтың басында иіріліп неғып тұрсыңдар? Кәне, үйге жүріңдер. Күн ыссы. Жол соғып шаршап, шөлден таңдайларың кепкен шығар... Елден қашан шығып ендер?

— Бүгін екінші күн... Біз бәріне қайыл адамдармыз ғой, әйтеуір атажұрттың топырағына табанымыз тисе болды. Қартбай, тоқтай тұр, үй қайда қашар дейсің, сәл еңтігімізді басайық. Жарықтық, жер мен су... Мына бұлақтың суынан қасиетті не бар...

Мәселе енді түсінікті болды. Жұрт сонау қарақалпақ жақтан он шақты үй көшіп келеді деп жүрген.. Солар екен ғой. Ал басқалары қайда? Мынау көп болса, екі-үш-ақ үй. Менің

бұл ішкі сырымды айтпай-ақ сезіп қалғандай, Табынбай ата жасаураған көзін сүрткіштеп, Әли кокеме менің апамның ағасы, былайша айтқанда, туған нағашыма:

— Күзге қарай өзгелер де келеді. Көші-қон оңай ма, сылт етуге мұршалары жоқ, бәрі малда, шаруаларын бір ыңғайға келтіре алмай жатыр. Әзірге әупірімдеп үш шаңырақ жеттік. Мен, Қыдырбай, Кошер, Кошердің ортаншы баласы мен келіні, Қыдырбайдың кемпірі... Оздері Аққұмда қалды. Кошті маған бастатып жіберді. Мыналар менің немере, шөберелерім... Қыдырбай мен Кошердің қарасирақтары да бар... — деді. — Бәрі оздеріңе дұғай-дұғай сөлем айтып жатыр. Аманшылық болса, Құдай бұйырса, қалғандырымен күзде қауышарсыңдар...

— Ләйім соған жазсын. Я, Алла.

Солден соң кемпір-шалдар бір айтқандарын жүз айтып, қайта-қайта аман-саулық сұрасып, қаудыр-қаудыр өткен-кеткенді сағына-сарғая әңгімелеп, жаяу-жалпы ауылға қарай жылжыды. Ұбап-шұбап барады. Қартбай ата артына мойынын бұрып, капотын шалқасынан ашып тастап үніліп, әлдебір тетігін шұқылап жатқан алдыңғы машинаның шоферіне:

— Шопыр бала, машиненді жөндеп болған соң, біздің үй жаққа келіндер!— деп айқайлады. Сосын баларға қолын бұлғады.— Құттыбай, Серік, үйді көрсетіп жіберіңдер!

Мына бүгінгі жаңалықты елден бұрын ауылға жеткізу үшін үш-төрт бала кемпір-шалдардың алдына түсіп, құлындай құлдырандап шапқылай жөнелді:

— Қарақалпақтар келді!

Сонымен, бұлақтың басында кілең балалар қалдық. “Қарақалпақтар” кәтләбанға бірінен соң бірі балықша сүңгіп жатыр. Біз бір түрлі сезімді бастан кешіріп тұрмыз. Қызғаныш па, кім білсін.. Ауылдағы жалғыз бұлақтың қожасы өзіміз ғана секілді едік, енді мыналар да ортақтасып тұр. Біз үшін шын мәнінде “қарақалпақтар” әлі дос та, ағайын да, туысқан да емес. Түр-түстерін танымаймыз. Аты-жөндерін білмейміз. Бөтен, бөгде адамдар. Жат жерліктер. Әлгіндегі қарттар секілді алғаусыз көңілмен тонның ішкі бауындай тіл табысып кете алмадық. Тіпті олай етудің реті де келмейтін сияқты. Бір түрлі... “Атаманымыз”— Құлахмет ішіндегі ащы қыжылын жасырмады. Меңіреу адамша үн-түнсіз көзін сүзіп тұра беруге төзімі жетпеді. Қожанасырдың “арқанға үн түйіп қойдым” дегені секілді, әйтеуір бір ілікке шатыс іздеп:

— Суды лайладыңдар ғой,— деді шытынап, беті жуа жегендей тыжырынып.

“Қарақалнақтардың” арасындағы бұйра шашты, қайқы тос, шегір коз, ұзынтұра бала оған қабағының астынан қарады:

— Не, Құдайдың суын аяйсың ба?

Құлахмет әдетте басынан бір ауыз сөз асырмайтын-ды. Ол, сірә, мұндай қарсылықты күтпеді ме, мандайынан салып жібергендей әсер етті. Беті қалың болса да, лап-лап қызарды: — Бұл бұлақ Құдайдікі емес, біздікі!— деді зілденіп.

Маған Құлахмет дәл осы сөз құдды Бекмағамбет атаға ұқсады. Ол кісі былтыр күзде қайтыс болған. Қара жер жеткізіп бармасын, марқұм (әжем осылай дейді) осы бұлақтың қорықшысы секілді еді. Бұлақ оның жекеменшігі сияқты-тұғын. Шаруасынан қолы босаса болды, бұлақтың түбіндегі қалың жыңғылдың арасына кеп саялап отыратын. Екі көзін бұлақ жақтан алмайды. Балалар бейберекет суды шашып-тоға бастаса, айқайлап орынынан атып тұрады. Көтләбанның сағасын бітеткізбейді. Арықтың жиегін жырғызбайды. Суға түскен күрлы, зәреміз ұшып бітетін. Біреу қарауыл қарап отырғасын, қайдан емін-еркін ойнайсың. Бекмағамбет атаның екі сөзінің бірі: “суды рәсуә қылмаңдар. Ел бақша суғарады. Ақ адал малымыз ішеді...” Түсте өрістен суға мал құласа, бізді бұлақтың басынан түре қуып шығады. Бізден малды артық кореді... Кейбір әйелдер ерінің, алаша, тосеніштерін көтләбанға әкеп жуады. Мөл су. Шелектеп тасымайды. Ондайда Бекмағамбет ата көріп қалса, пәлеге қалды дей беріңіз. Келіні ме, қызы ма, аямайды. Жер-жебіріне жетіп соғеді. Сосын алаша-тосенішін көтләбанның ішінен суырып алып, құмға лақтырып тастайды... Бәріміз иненің ұшымен жүргендей күйде болатынбыз. Сөйткен “қорықшы” былтыр қайтыс болды.. Ал енді оның орынын Құлахмет баса қалғандай. Бірақ Құлахметтің мына сөзінің, меніңше, еш қисыны жоқ. Құр қоқан-лоққы. Су қайдан лайланады? Батпақтағы тұйық көл емес. Көтләбанның асты тас, жан-жағы да таспен өрілген. Үстіндегі ақ тұрбадан мөлдір су сарқырап ағып тұр... Айнала моншақтай мөлдірген қиыршық құм. Дегенмен оның бұл жолғы жөнсіз қиқарлығына аздап бүйрегім бұрғандай. Өйткені ол біздің көңіл-күйімізді дөп басты. Жат жерліктерге емешеміз үзілмей, әп дегенде еркінсітпеуіміз тиіс қой. Не керек, бәріміздің басымызда осы ой қылаңытып тұрды. Содан болар бір-біріміздің ішкі сырымызды айтпай түсініп, магнитке тартылған шегелердей “ауызбіршілік” корсетіп, Құлахметтің қасына үйме-жүйме жинала қалдық. Ал аналар әлгі ұзынтұра “батырларының” жанына қораланды. Бір аттап, екі аттап

бір-бірімізге жақындай түстік. Бет-жүзіміз аяз қарығандай ызғарлы. Жұдырығымыз тас түйелі. Оқыс айтылған бір сөзден сартта-сұрт тобелес басталып кететін түрі бар. Осы сәт алдыңғы машинаның шофері айқайлады:

— Қоразданып неғып тұрсыңдар, ей? Алыстан келген қонақтарды осылай қарсы ала ма екен? Істерің бар болсын, түге. Тұрман, көне, машинаға мініңдер. Кеттік!

Әлгі “батырдың” аты Тұрман екен

— Қазір, аға,— деді ол. — Өздері ғой қаралай тиісіп... Еш жазығымыз жоқ. Алыпсоқ! Алыпсоқ!

Жыңғылдың арасында жүрген тайыншадай көпек иті құлағын қайшылап, едіреңдеп жетіп келді. Шофер бізден:

— Әлгіндегі ақсақалдың үйі қай жерде? — деп сұрады.

Біз құлақсыздау жөн сілтедік:

— Анау шипырлы ақ там. Дүкеннің арғы жағында. Сыртпен барасыз.

“Қарақалпақтар” үсті-бастарынан су сорғалап, машинаның үстіне өрмеледі. Тұрман алдыңғы машинаның текпішегіне жабысты. Алыпсоғы жерде машинамен жарысып барады...

Сонымен “қарақалпақтар” кетті. “Алтын балық” ертегісінде “шал мен кемпір сынық астауын құшақтап қалыпты” дегендей, бұлақтың басында енді өзіміз ғана қалдық. Құлахмет тершіген маңдайын жалаңаш білегімен сүртіп, кезерген ерінін жалап, құдды еріні түз татығандай бетін тыржитты:

— Қарашы, жаңағының сөзін...

Балалар ләплайға зар болып отыр екен, ашу-ызаларын сыртқа шығарып, тепсініп, қолдарын білеп, түс-тұстан жамырады.

— Неге мұрынын көтереді?

— Көкесін таныту керек!

— Кім сонша?

— Батырсымақ...

Дәл қазір алда-жалда орталарында Тұрман болса, жүндей түтіп, жіп қып иіріп жібергелі тұр. Мен оны бір түрлі аяп кеттім. Неге екені белгісіз, әдепкідегі тепсінген, бөтенсіген суық сезімім басылып қалған секілді. Райымнан тез қайтқаныма өзім де қайранмын. Өзімді бір түрлі қолайсыз сезіндім, әлде әлгіндегі шофердің “қонақты осылай қарсы ала ма” деген сөзі әсер етті ме, әлде ауылдың қарттарының “бейтаным адаммен”— Табынбай атамен еш жатырқамай шұрқырасып жатқаны ойландырды ма, білмедім... Араша түскім келді.

— Дегенмен дұрыс істемедік... Олар алыстан келген қонақтар ғой... — деген сөз еркімнен тыс ауызымнан шығып кетті. Айтуын айтсам да, бір түрлі тұла-бойым дірілдеп қоя берді. Қоралы балаға қарсы шығу оңай ма. Құлахмет маған ежірейе, көзінен оқ ата қарады.

— Қайдағы қонақ? Келімсектер деуге тілің бармай тұрма? Біліп қой, оларды біз шақырған жоқпыз.

Өзгелер құсап үнемі басымды шұлғи бермей, кейде Құлахметпен осылай теке тіресіп қалатын әдетім бар-ды. Үндемейін десем, болмайды, тіпті шектен шығып кетеді. Тек сонікі ғана жөн. Ақ дегені — алғыс, қара дегені — қарғыс. Бетіне жел боп тимей балалар да жаман үйреткен...

Ақыры, болар іс болды, бір таяқ жермін деп ойладым. Сол үшін айтарыңды ішке бүкпей, ашық айтып қалу керек.

— Өзіміздің адамдар ғой, туһ жердің түбінен кошіп келіп жатыр...

Мен жарасының ауызын жұлып алғандай, Құлахмет екіленіп кетті:

— Ха-ха! Аяғышын. Ә, неге ет бауырың елжіреп тұр десем. Сен де келімсек екенсің ғой... Гәп қайда? Біз оны ұмытып кетіппіз. Кордіңдер ме? Сатқын! Арамыздағы шпион! Айдаладағы біреулерге жаның ашиды. Бар ендеше соларға. Итаршы! О, несі-ай! Есіңе сақта — олар әкесінің үйінде жүргендей тым еркінсімесін. Бұл жердің иесі — біз. Бұлақта, анау қалың жыңғыл да, тіпті құмның үстінде қыбырлаған құрт-құмырсқаға дейін біздікі! Біз рұқсат етпесек, олар суға да түсе алмайды. Түсіндің бе?

Сол-ақ екен құбыжық көргендей маған балалар тап-тап берді. Құдды Құлахмет зеңбірек те, олар автомат пен пистолет сияқты, себелеп атып жатқандай:

— Сенікі не?

— Намысың жоқ.

— Өзіңнің “орыс” екенінді ұмытқан екенсің..

Бөрідей шулаған қоралы балаға не қайран қыламын? Ұрмай-соқпай-ақ жүнім жығылды. Сөзімнен пәтуа қашты. Табанымның бүрі ұстамай, шегіншектей бердім...

— Суға түскенде не тұр?— дедім пәтсіз пәс үнмен тамағым құрғап.

Құлахмет мырс етті.

— Не тұр? Әуелі суға түседі. Сосын ертең мойынымызға мініп алады. Сосын құтылып көр. Жауды аяған — жаралы!

Сен бүйтіп еместен үзілуін қой, дос керек болса. Олар, тағы да айтамын: келімсектер, қарақалпақтар. Ұқтың ба?

Мен біразға дейін сазарып тырс үндемедім. Бірақ Құлахмет дігерлеп қоймады.

— Әй, ұқтың ба? Саңыраусың ба? Әлде тілің байланып қалды ма?

— Ұқтым...

— Ұқсаң, солай.

Құлахмет әрең шыдап тұр екен, мені мойындату бойында көңілі бірленіп, қазан-астауға шортан құсап шолп етіп кетті.

Менің қабағым түйілді. Жаным жәбірленгенсін бе, ыстықтап тұрсам да, суға түскім келмеді. Ақтості ертіп үйге қайттым...

Үйге жеткенше қайдағы-жайдағылар есіме түсті. Әлгінде балалар мені “келімсек”, “орыс” деп мысқылдады ғой, бұл тектен-текке айтыған жоқ, жаны бар, тарихы бар соз...

Біз бұл ауылға бұдан үш жыл бұрын көшіп келгенбіз. Нағашым — Әли көкем көшіріп әкелді. “Қалада там бағып не қыласындар, бәрі сағу-сауда, Құлайдың суы да тегін емес, одан да ауылда мал ұстап, ағарған ішіп отырмайсындар ма? Әрі мен де қартайдым, кәрі саулықтың жасындай жасым қалды. Көрімнен торім жуық. Байқаймын, қанша дегенмен жер шалғай, балалар да бір-бірінен жат болып бара жатыр”, — деген апам. Әкем былтыр қайтыс болған. Үйде шнеттей бала-шағамыз: екі ағам, інім, қарындасым, әжем.. Шынында да жағдайымыз мәз емес-ті. Жалғыз апам ғана жұмыс істейді. Оның азғантай ақшасы қоралы жанға бұйым болушы ма еді. Жарқырап киінбек түгілі, күнделікті тамаққа әрең жетеді. Біріміздің киімімізді біріміз ауыстырып киеміз. Менің иінімнен ағамның көйлегі түскен емес, көйлектен менің емес, ағамның иісі шығып тұрады.. Содан апам көп ойланды. Ақыры келісті.. Содан дәм-түз айдап осында қоныс тепкенбіз. Дегенмен біз үшін бұл — ботен, жат ауыл емес. Апамның туған жері. Ол осында өскен, балалық шағы осында өткен. Мектепте оқыған... Әйтсе де алғашқыда көпке дейін бойым үйреніп, сіңісе алмадым. Бұған бір жағынан мінезім де кінәлі. Тұйықпын. Жатырқауықпын. Адамға пәлендей обістігім жоқ. Бәрі бөтен адамдар сияқты көрінеді де тұрады. Мүлде басқа жер. Айдала. Айнала кокжиек. Монтиған бауырсақ құм төбелер. Тып-тыныш. Құлаққа ұрған танадай. Шулы қалаға үш қайнаса сорпасы қосылмайды... Мені қойшы. Әдепкіде інім тіпті көндікпеді. Бұрын мұндайды көрмеген. Менен:

“Серікжан, біз қайда келдік? Советскилер ме бұлар? Әлде немістер ме?” — деп күлдіргені бар. Ол бәрін біздікі, немістердікі деп боледі. Кинодан жұққан ауру. Әр кино сайын әңгімесінің басы осылай басталады. “Ой, біздікілер немістердің көкесін танытты. Аналардың әскері тым-тырақай қашты...” Оның әңгімесі үнемі осындай...

Пойыздар, автобустар жоқ. Қалада мен үшінші сыныпқа дейін базардың түбіндегі орыс мектебінде оқығанмын. Қанша тырыссам да алғашқы күндері тілімді сындыра алмай, орысша араластырып сойлеп жүрдім. Осыныма қарап, балалар маған қазақ болсам да “орыс” деген атты жапсырды. Ешкім атымды атамайды. Әбден ызаландым. Кит етсе, мазақ қылады. Өйткені мен сиырдан да, түйеден де, жылқыдан да — торт аяқты жануарлардың бәрінен қорқамын. Әсіресе есек ақырғанда, зәрем ұшады. Ауызын арандай ашып, айдаһарша адамды жұтып жіберетін секілді көрінеді. Ойында ауылдың балалары бір бөлек те, мен бір бөлек. Сондай қиын. Әуелгіде олар тап қазіргідей менен де бұлақтың суын қызғанған. Даланың қаптаған қызғалдағының бір талын да қимады. Басқасын қойшы, бірде асық ойнап, ұтып алған кезімде Әли кокемнің екі баласының жақ болып, мені үйге қуып тыққанын қайтерсің. Біз ағайын-туыс деп, соларды қара тұтып келдік емес пе? Ал олардың ісі мынадай. Түсінбейді. Сонда жаман қорланып: “Қалаға қайта көшейікші...” — дегенмін. Апам: “Қайдағыны айтпа, ойын емес пе, ойынға ренжіп көше беретін болсақ, ешқашан еш жерде тұрақтамаймыз ғой”, — деген де қойған. Қайдағы ойын... Азарланғаным сондай, бір күні қиялға беріліп, қаладағы “хулиган” достарымды ертіп әкеп ауылдың қарасирақтарын шетінен сықпыртып сабатсам ба деп те ойладым. Олар қолдары қышып, іштері пысып, көше-көшенің бұрыш-қалтарыстарында кепкаларын көздеріне түсіріп киіп, өткен-кеткен балалардан бес-он тиын қара бақыр сұрап, тобелес-жанжалға сылтау іздеп жүргендерінде, “керемет жұмыс” табылып, қалай қуанар еді... Қиялым еңсемді едәуір көтеріп тастады. Міне, олар велосипедтерімен ауылға сау ете қалды. Кепкаларын қисайтып, маңдайын артына қаратып теріс айналдырып киген. Беттерін күйемен, батпақпен баттастырып бояп алған. Үстерінде әлем-жөлем, жамау-жыртық “сәнді” қойлек-шалбар. Қолдарында қара қолғап. Қолғаптың ішінде алақандарына тас қып таңылған қорғасын кастет. Иықтарында сала құлаш жылан шынжыр. Ауылдың балаларының иманы ұшты. Бұл не пәле? Жын ба? Шайтан

ба? Пері ме? Таңданбағаны жоқ. Ал мен керісінше қуандым. Ескі достарым. Шұрқырасып көрістім. Құшақтарымыз әлден уақытқа дейін жазылмады. Сағынып қалыппыз...

— Саша, Петя, Мурат, Рома, Сагат, қалай дендерің сау ма? Қалада қандай жаңалықтар бар? Маркстің (көшенің аты) бандыларынан таяқ жеп қалған жоқсындар ма?

Олар маған түсінікті, бірақ ауылдың балаларына тым ерсі, оғаш, тосын сөздермен қысқа-қысқа жауап қайырды:

— Как бык.

— Чао!

— Олар пластилин емес пе?

— Ауфедерзейн! Бәрі окей!

Петя кенет мойынындағы жалтылдаған ақ жылан шынжырын қолына алып маятник тіліне ұқсатып әрі-бері тербетіп бұлғалады да:

— Ну, Серик, кәне, кім саған тиіскен? Уақыт жоқ. Әйнекше ұнтап берейік. Бізге не тұрады. Пластилин қылып илейміз. Тез айт.

Мен саусағымды шошайтып балалар жаққа қарай беріп едім. Құлахмет бастап, бәрі тым-тырақай қаша жөнелді...

Бұл, әрине, қиялым ғой. Шіркін, өңімде де дәл осылай болсашы. Бірақ қала қайда, біреу қайда? Күндер өте берді. Кім ойлап тапқанын, кім үйреткенін білмеймін, мені көрсе болды, балалар:

Орыс, орыс оңбаған,
Он шошқаға тоймаған.
Базардағы шошқаны
Менікі деп қоймаған! —

деп бет-ауыздарын қисандатып, тілдерін безеп, мазақтайтын өнер шығарды. Талай төбелестім де. Бірақ көбіне таяқ жеймін. Өйткені былай күндері өзді-өзі қырық пышақ болып бастары піспей жүргенмен, неге екені белгісіз, маған келгенде, не сиқыры бар, түк болмағандай, тату-тәтті бір үйдің балаларындай ауыздары бірігіп кетеді. Соларына таңданамын. Қызық...

Бұл мазақтан бір жыл өткесін ғана әрең құтылдым. Онда да өздері айта беретін сол “орыстығымның” пайдасы тиді. Тамыз айы-тұғын. Бірде үйге таяғына сүйеніп, ақсандап Беріш ата келді.

— Серікжан, саған бір бұйымтайым болып тұр,— деді. Мен ішімнен торы құнанына мінгізіп, бір жаққа жұмсайтын

шығар деп, қылып ете қалдым. Кешелі бері ала сиыры жоқ. Бұзауы ауылды басына көшіріп зарлана моңіреп тұр. Енесі он шақырым жердегі Қызылбай бұлағында жүр деп есіткен. Ол жер — кок майса, шалғын, сабат, барған мал өз аяғымен оңайлықпен қайта қоймайды... Бітім! Менің осал жерім — аттан, жылқыдан қорқамын. Тақымым бос. Үстінде орнығып отыра алмаймын. Қопандап құлап қала жаздаймын. Үйрене алмай-ақ қойдым. Ал басқа балалар аттың құлағында ойнайды. Жалына желімше жабысады. Бірақ бекер қауіптеніпін. Ботен әңгіме екен. Уф! Жүрегім орынына түсті. — Анау бұлақтың басында інженерлердің мәшинесі неғып тұр? Екі күн болды ғой. Сұрап білші, орысшаға тілің жүйрік қой. Егер тығыл-таяқ шаруасы болмаса, менің шөбімді әкеп берсінші, жүдә қурап барады. Айдалада. Иесі жоқ екен деп, біреу-міреу тиіп әкелер. Еңбегін жемеймін. Ауылда көлік жоқ. Әлде мәшинесі бұзылып тұр ма екен?

— Жарайды, ата.

Бұл бұйымтай оңай ғой. Бірден жүгіре жөнелдім.

Су жаңа ГАЗ-59 машинасының шофері — бұйра сары шашты, көзі аспан кок, аппақ беті күнге күйіп қабыршақтанып кеткен орыс жігіті үлкен қойтастың үстінде рақаттанып темекі тартып отыр екен. Мәйкесін жуып, жайып қойыпты. Келдім де амандастым.

— Саламатсыз ба?

— Сәлем, балақай, қалай жағдайың?

— Жақсы...

Ол мынау айдалада — қазақ ауылында орысша тілдесетін ырымға біреу табылғанына керемет қуанып кеткендей болды. Дереву ығысып жанынан орын берді...

Шынында да біздің ауылда жоні түзу орысша сөйлейтін адам жоқ есебі. Қала алыс. Мектепте орыс тілі сабағы жүрмейді, балалардың орысшасы барғанскиден, айтқанскиден әрі аспайды... Тек әскерге барып келген жігіттер ғана бірдеңе біледі. Кейін олар да білгенінен айырылып қалады. Өйткені жұмыстың, шаруаның ыңғайына орай орысша тіл қатысып жүрмегесін қиын ғой. Мәселен, өткен жылы жазда Жұмағұл аға Сағыр өзенінің бойынан шөп оруға барады. Қасына баласын — Бекетті ертіп алады. Масахана құрып, он күндей болады. Бірде өзенге балық аулап, демалуға қаладан орыстар келеді. Қармақтары көп. Әрі неше түрлі. Бекеттің көзі қызығады. Әкесіне:

— Көке, бір қармағын сұрап алып берші,— дейді.

Жұмағұл аға әрі ойланады, бері ойланады, әбден басын қатырып, қармақты орысша не дейтінін есіне түсіре алмайды. Не істеу керек? Кенет біреуінің судың бетінде кішкентай сәукеле киіп алған секілді төбесі шошайып тұрған қызыл пластамасса қалтқысына көзі түсіп, өзінше “өзі шошайкі емес пе екен?” деп пайым жасайды ішінен. Сойтеді де әлгінің қасына барып:

— Тамыр, адин шошайкі дай, а? — депті.

Анау түсінбесті.

— Что, что?— дей беріпті.

Жұмағұл аға әбден қысылады. Қара терге түседі. Пішен орғанда шықпаған жан тері шығады. Тіл білмеген осыншалықты ауыр болады деп кім ойлаған. Тіпті болмағансын қолымен нұсқап судың бетіндегі қалтқыны көрсетеді.

— Эты дай а. Нады. Балаға -- барашкіге керек.

Қалтасынан үш сом ақша шығарады. Орыс жігіті мәселені сонда ғана түсініп, қарқылдап күліп, бір қармағын Бекеттің қолына тегін ұстатыпты... Содан бері жұрт Жұмағұл ағаны “Шошайкі” деп атап кеткен...

Шофер мені әңгімеге үйіріп әкетті.

— Нешінші сыныпта оқисың?

— Жетінші.

— Молодец. Атың кім?

— Серікжан.

— Жақсы. Мені Ваня ағай десең де болады.

Енді сұрақты мен бере бастадым.

— Ваня, ағай. Бұлақтың басында жәй тұрсыз ба?

— Қаладан экспедиция келуі керек. Соны күтіп жатырмын.

Мәселе түсінікті болды. Мен оған Беріш атаның бұйымтайын айттым.

— Егер қиналмасаңыз, бір кісінің шөбін әкеліп бермес пе екенсіз?

— Қайда? Алыста ма?

— Жақын. Он шақырым жерде.

— Жарайды. Кеттік қазір.

Тәйірі су жаңа машинаға он шақырым деген не. Айналасы бір-екі сағаттың ішінде Беріш атаның пішенін тиіп әкеп берді. Беріш атаның қуанышында шек жоқ.

— Спасибы, бала. Шұбат іш. Бешбармақ же.

— О, ақсақал, рақмет. Керек емес. Мен тоқ.

— Е, неге?

— Қазір Серікжан айтады...

Ваня ағай менің құлағыма сыбырлады:

— Атаға айт, әуре болмасын, бір пузырь болса жарайды. “Пузырь” деген сөзге түсінбей, оның бетіне қарадым.

— Ол не?

Ваня ағай бір түрлі қысыла күлімсіреді.

— Бір жартылық. Арақ...

Енді түсіндім. Сөзін Беріш атаға жеткіздім.

— Ата, ет жемеймін, шұбат ішпеймін дейді. Бір бөтелке арақ сұрайды...

Беріш ата таңданып басын шайқады:

— Оу, шұбат пен айран тұрғанда, сасық суды не қылады? Мейлі, өзі білсін, өзіне жақсы болса ішсін...— Сөйтті де далада қостың ішінде жүрген келініне айқайлады. — Маржанжан, сандықтың түбін қарашы, баяғы тойдан қалған бір бөтелке бар еді...

Келіні мөлтілдетіп бір бөтелке арақты ап келді. Ваня ағай оны дереу қойынына сүңгітіп жіберді.

— Рақмет, ата.

— Жақсы, айналайын. Көп жаса. Жамандық көрме ешқашан. Осылай елге қайырыңды тигізіп жүр. Алғыспен ер, жауынмен жер көгерер.

Ваня ағай мені кабинасына мінгізіп алды. Бұлақтың басына келіп, әлгі арақтың ауызын ашты. Сосын маған қарады:

— Қалай, бір ұрттайсың ба?

Мен бір түрлі шошып кеттім. Әзілі ме, шыны ма? Мен түгілі, ауылда ашы суға әуес үлкен кісілердің өзі саусақпен санарлық. Көбіне олар ұрлық жасағандай шал-кемпірлерден тығылып жүріп “дәм татады”. Ал әйелдер мүлде ауызына алмайды.

— Жоқ!

Дауысым қатты шықты.

— Өкінішті-ақ... Ал қалада сенің жасындағы балалар...

Ваня ағай мынау айдалада орысша сөйлейтін емге жалғыз адамды кезіктіріп, бірақ оның өзі тентек судан татып алмайтын сұпы болғанына шынымен қынжылған секілді.

Ол түнімен қапырық ыстықта қақаған қысты ойлап, ауылды басына көшіріп “Ой, мороз!” деген әнді шырқап шықты...

Бұдан кейін мен “тілмәш бала” атанып кеттім. Ауылдың үстінен өткен, бұлақтың басына тоқтаған инженер, геолог, солдаттардың машиналарының шоферіне қарттардың

бұйымтайларын айтатын болдым үнемі. Біріне отын, екіншісіне шөп керек, шаруа біткен бе...

Бірақ балалар бәрібір баяғысынша шетке қағып, келеке-мазақ қылуын қоймады. Мен олардың көңілін қалай табам деп әбден басым қатты. Қарттар мені қанша жақсы көргенімен, балалардың орыны бөлек қой. Өйткені оларсыз күнім жоқ. Кіммен ойнаймын... Ақыры мұның да сәті түсті. Тағы да “тілмаштығымның” көмегі тиді...

Бұл оқиға жазда болған-ды. Корші әйел – Мәрзия төте бос шелегін қаңғырлатып келіп түсте апамнан су сұрады. Мен таңдандым. Мұнысы тосын көрінді, Рас, адамдар кейде бұзауы жамырап, сиыры өрістен келмей қалып шайлық сүт, қонақ келіп кәмпит-пешеней, қораба айран, камыртұрыш сұрайтын. Ал су сұрағанды бірінші рет қорғуім. Су – тегін. Бұлақ күндіз-түні сарқырап ағып тұр. Қарауылы жоқ. Құлағын ешкім бекітіп қоймайды. Бар да алып кел. Не бір баланы жұмса. Мәрзия төте үйдің сыртында ойнап отырған мен естіп қалмасын дегендей апама сыбырлап былай деді:

– Зейнеш, жарты шелек су берші. Таңдайым кеуіп шай қояйын десем, бір тамшы су қалмапты. Қостағы суды сиыр ішіп кетіпті. Баласы құрғыр да жоқ, қайда жүргенін білмеймін. Жаңа сосын су әкелейін деп бұлаққа барсам... Масқара! Жүзім шыдамады. Саған өтірік, маған шын. Өңкей жын-шайтан. Тырдай жалаңаш әйел-еркек. Гүж-гүж. Өлесі мас. Жақындай алмай, бетімді басып қайттым барған ізіммен...

Көп сөзін құлағым дұрыс естімеді. Тек “сұмдық”, “масқара” дегендерін ғана көңіліме түйіп алдым. Сұмдық дегені – мен үшін қызық дегенмен парапар. Сол қызықты өз көзіммен көргім келді. Келсем, ауылдың төмам баласы осында жүр. Бояу-сыры Күн нұрымен шағылысып үш жабық жеңіл машина тұр. Мас, тәлтіріктеп, сүрініп-қабынған әйелдер мен еркектер. Бәрі де дамбалшаң. Жалаңаш, Әсіресе әйелдер көзге бір түрлі оғаш көрінеді екен... Шашылған неше түрлі ет, балық, шөп-шалам қалбырлары. Төгілген, жартылай ішілген арақтар... Іштеріндегі сауы, есі бүтіні – Бобик атты қасқыр қара күшік. Оны біреу арқасынан сипайды, ал екіншісі кеудесінен тебеді. Әрі итеріп, бері жығады. Бишараны әрі-сәрі қылып қойған. Не істерін білмейді. Тіпті обал. Екі ортада төнтәнәни. Халі аянышты. Күшік әрқайсысының бетіне жетім көңілмен жалтақ-жалтақ қарайды. Тіпті сотқар Құлахметтің де жаны ашыды, мейірімі түсті:

— Күшікті қазір білдірмей алып қаламын...— деді маған тісін қайрай кіжініп.

Мен қостадым. Жөн сөз. Жөн іс. Ұрлық емес. Өйткені мына мастарға қор болғанша, Құлахметтің алып қалғаны әлдеқайда жақсы. Құлахмет бір оңтайлы сәтте аналардың көзінен қаға берісте Бобикті құшақтап ап қалың жыңғылдың арасына қарай зытты.

Бір уақытта мастар естері кіріп, қолдарындағы сағаттарына қарады:

— Кеттік! Кешке дейін қалаға жетуіміз қажет.

Жігіттер мен әйелдер көйлек-шалбар, лыпаларын қолдарына ұстап, сол жалаңаш күйлерінде машиналардың ішіне сүңгіді. Алдыңғы екі машина қинала ауыр қотталып, мас адамдарша тәлтіректеп қозғалып, соңдарына иір-шиыр із қалдырып, үлкен қара жолға түсті. Соңғы машина бір гүр етті де, үнін өшіріп, табандап қалт тоқтады. Ішіндегілер Бобиктің жоқ екенін біліп қалыпты. Бірінен соң бірі жарысып:

— Бобик! Ка-ка! Кел бері!— деп айқайға басты.

Ал Бобик болса жер жұтқандай жым-жылас. Біреуі сыртқа шығып менен:

— Біздің күшікті көрген жоқсың ба, балақай? — деп сұрады.

Машинаның ішінен кеуделері сап-сары жүн тыағы да екі жігіт шықты Олар мына түрлерімен айналаны тегіс шарлап, Бобикті шарқ ұрып іздемек сыңайлы. Өйтсе, Құлахметті біліп қоюы мүмкін. Көкесін көзіне көрсетеді. Жыңғылдың арасына барып атын атап шақырса, Бобик иелері емес пе, қайдан білсін, қыңсылап не үріп дыбыс беруі әбден ықтимал. Онда бітті. Не істеу керек? Сәл ойландым да тәуекел деп, мен бір өтірікті соғып жібердім:

— Бобик бірінші машинада кетті.

— Шын ба?

— Шын.

— Анық көрдің бе?

— Анық көрдім...

— Жарайды, әйтеуір қалып қоймаса болды айдалада. Ол деген асыл тұқымды овчаркінің күшігі. Солай, балақайлар. Валера, Сергей, кәне, кеттік!

Осылай мен Құлахметтің “жанын алып” қалдым. Құлахмет осылай асыл тұқымды овчаркінің күшігіне — мөлдей қара әдемі қара күшікке ие болды. Ол жыңғылдың арасынан шығып, маған рақметін айтты.

— Жақсылығыңды ұмытпаймын,— деді ол. — Балалар, бұдан былай ешқайсың Серікжанды мазактаушы болмаңдар. Бүгіннен бастап ол біздің досымыз.

Міне, содан бері “келімсек”, “орыс” деген аттан құлантаза құтылдым. Әрине, қағаздың бетіндегі шимайды өшіргішпен өшіріп тастайтын нәрсе емес қой, оқта-текте әлдебіреулер ескі үйренген әдетпен байқамай айтып қалып жүрді. Кейін ұмытылды. Уақыт өте келе өзім де ауылға бауыр басып, тастай батып, судай сіңіп кеттім.

Осылар есіме түсіп, келген “қарақалпақтарды” алда қаншама әуре-сарсаң күтіп тұрғанын ойладым. Өйткені әлгінде Құлахмет олардың “көкесін көзіне көрсетеміз” деді ғой. Мен білетін Құлахмет болса, екі айтпайды, сөзінде тұрады...

* * *

“Қарақалпақтар” келгелі (неге екені белгісіз, оларды жалғыз біз ғана емес, бүкіл ауыл осылай атап кетті) ауылда той-томалақ көбейді. Оларды күнде бір үй ерулікке шақырады. Мереке. Ойын-күлкі. Әңгіме-дүкен. Бірі нағашы, бірі жиен, бірі құда-құдағи, абысын-ажын, аға-жеңге... Әйтеуір ешқайсысының алыстығы, жаттығы жоқ. Көңілпейілдері, аяқ-табақтары мидай араласып кетті.

Тек біздің — балалардың ғана бастарымыз піспей жүр. Бізде бір түрлі бауыр, туған-туысқан деген жоқ сияқты. Ит пен мысықтаймыз. Қалт еткен қимылымызды андимыз. Бір-бірімізді мазақ қыламыз. Арқа-жарқа алғаусыз сойлесе алмаймыз. Ойын-күлкінің базары секілді бұлақ басынан денеміз ғана емес, көңіліміз де суып қайтады. Әйтеуір бір жақсысы, әлі жаға жырттысып, төбелесуге барған жоқпыз. Бірақ бірте-бірте күз ызғары секілді оның да лебі соғып келе жатты...

Бірақ әлі жаз еді...

Әли көкемнің үйінің алдында әлдебір майлы жілікке таласып, жүнді-барақ гүжбан Алыпсоқ сыптығыр сұлу жұқалтаң Бобикті талап тастады. Бобик — баяғы Құлахмет орыстардан алып қалған асыл тұқымды күшік, қазір бойы серейген соқталдай ит. Қайың қаптал әпшәркі. Ол да Құлахмет секілді ауылдағы иттердің “атаманы”. Бұл шынында да тосын, күтпеген оқиға еді. Бобик айбат шегіп, батыл қайрат көрсете алмай, қаз секілді қаңқ-қаңқ үріп, артқы аяғын сылтып басып, құйрығын бұтына қысып, қаша жөнелді. Құлахметтің намысы

келді. Терісіне сыймай тырсиды. Ашудан шар құсап жарылып кете жаздады. Алыпсоқ Бобикті емес, өзін талап тастағандай қатты ызаланды.

— Жоқ, бұдан әрі төзуге болмайды!

Балалар оркестрдің аспаптары сияқты тұс-тұстан ән салып қоя берді:

— Әдейі үйреткен ғой.

— Аналар тала деген.

— Бізге тіке тиісуге қорқып, ақыларын Бобиктен алғысы келген.

“Оркестрдің” әні басылған кезде:

— Бұдан не аңғардыңдар? — деді Құлахмет көзін сығырайтып, құлды қараңғы үңгірдегі әлдебір құпия ойдың әлсіз сәулесіне үңілгендей. — Бұл Бобик секілді сендердің де көкелеріңді танытамыз дегені емес пе? Дәл солай. Жақсылық емес. Меніңше, соны ишаралап айтқаны. Масқара! Іске кірісу керек (іс дегені — тобелес қой). Шектен шығып барады. Қалай қарайсыңдар? Сөзім дұрыс па?

— Дұрыс.

— Ұру керек!

— Сабайық!

Сөйттік те сарайдың түбінде қаннен-қаперсіз майлы жілікті кеміріп жатқан Алыпсоқты жапа-тармағай кесектеп, көшенің ортасымен тырқыратып қаңқ-қаңқ үргізіп, “қарақалпақтардың” үйіне дейін қудық. Айтпақшы, олардың үйі дүкеннің төменгі жағында. Ферма бастығы уақытша екі қожайындық ұзынша тамды берген. Келесі жылы жаңа там салып алады. Қазір “қарақалпақтар” тамның аула бетіне киіз үй тігіп отыр.

Алыпсоқ асып-сасқаны соншалық, бергі киіз үйдің жартылай ашық тұрған есігінен зымыраған күйі ішке кіріп кетті. Сол-ақ екен, үйден бес-алты бала сыртқа өре-өре жүгіріп шықты. Олар қолымызға таяқ, тас ұстаған бізді көріп, қабырғаға тірелгендей қалт тоқтады.

— Бұларың не? Иттің жазығы қанша?

— Сендер әдейі үйретіп, айтып жібергенсіңдер,— деді Құлахмет қолындағы таяғын білемдеп.

— Нені? Кімді?

— Алыпсоқты.

— Не істеді ол сонша? Бірдеңені бүлдірді ме?

— Жаңа Бобикті талап тастады.

— Ит емес пе. Біз қайдан білейік. Ол қайда баратынын, кімге үретінін айтпайды, ешкіммен ақылдаспайды.

— Жок, білесіңдер. Иттеріңді байлап қойыңдар. Енді көшеге алып шықсаңдар, аямаймыз. Аяғын сындырамыз.

— Көреміз кім-кімнің аяғын сындыратынын...

— Не дейсің?

— Не естісең — сол.

Іс ушықты. Аналар тілін тартатын түрі жоқ. Осы сәт үйден әжелері шықты.

— Әй, неғып тұрсыңдар? Ел аман, жер тыныштықта сендердің-ақ бастарың піспей қойды-ау...

Ол күйіне сөйледі. Әйтеуір бет-жүзімізді шырамытып үлгермеді. Тым-тырақай қаштық..

Бүгін “қарақалпақтарды” біздің үйге ерулікке шақырды. Әжем мен апам ояз күтетіндей шала бүлінді. Киіз, алаша, көрпе-төсектерді қағып-сілікті. Бауырсақ қуырды. Құйрығын әрең көтеріп жүретін қара тоқтыны сойды. Көлдей ғып дастарқан жасады.

Күннің ыстығы қайтқасын, кешке көлеңке ұзара қонақтар келді. Балалары да қоса келді. Ауылдың бірсыпыра шал-кемпірлері жиналды. Бәрі бір-бірін жылдап жаңа көргендей ұзақ-ұзақ амандық-саулық сұрасты. Табынбай ата, Зере, Бибіш әжелер көңілдері бұзылып, көздерінің жасын сығып алды. Біздің ауылдың қарттары да кемсеңдесіп қалды.

— Я, Құдай, бұл күнге жеткізгеніңе де шүкір. Әр нәрсенің арты лайым осындай жақсылық болсын. Аллатағала ақырын берсін.

Мен қонақтардың қолына жағалай су құйып шықтым. Алған алғысым шаш-етектен:

— Көп жаса, балам.

— Ғұмырың ұзақ болсын.

— Жамандық көрме.

— Үлкен жігіт бол.

Шай әдеттегіден тым ұзақ ішілді. Мен дастарқан басында кесе алып беріп отырдым. Үш самаурын тауысылды. Шайды сағыздай созып жіберген — кемпір-шалдардың өткен-кеткенді еске алған әңгіме-дүкені. Бір сөзден мың сөз өреді. Талай-талай марқұмды, талай-талай ұмыт болған оқиғаларды тірілтті. Жиі-жиі күрсінді. Жиі-жиі үйді бастарына көтере күлісті. Құдды олар шай ішіп шөлдерін басып, тамақ жеп қарындарын тойдыру үшін емес, осылай сыр шертіп, шерлерін тарқату үшін келгендей. Әңгімеден ауыздары босамады. Кеселері